

van het verleden als aanwezige werkelijkheid, het tweede slaat niet op een schoonheidservaring, maar op de 'aanschouwelijkheid' van het verleden en de daaruit voortvloeiende uitbeeldbaarheid. Als een soort noodzakelijke voorwaarde voor historische sensatie beveelt Tollebeek een zekere 'losheid' ten opzichte van de eigen tijd aan. Van het historiseren van actuele vraagstukken moet hij niets hebben. Dat leidt maar tot anachronistische 'voorgeschiedenissen'. In een merkwaardig essay over de bekende metafoer 'het oog van de geschiedenis' behandelt hij de visueel gehandicapte historici Thierry en Prescott als begenadigde historische sensationisten. Blind in hun eigen tijd (en daardoor los daarvan?) beschikten ze blijkbaar over een 'tweede', innerlijk, oog dat haarscherp kon rondkijken in het verleden. Als Tollebeek ook nog zelf vaststelt dat ziende romantici eveneens over een tweede oog voor het verleden meenden te beschikken, loopt hij het risico dat de sceptische lezer hem niet langer wil volgen. Hij lijkt zich dat risico bewust te zijn en stelt zich de vraag wat dat tweede oog eigenlijk zag. Als ik zijn redenering goed begrijp, beantwoordt hij deze vraag niet zelf, maar geeft hij ons slechts het antwoord van de romantische geschiedschrijvers. Zij meenden, aldus Tollebeek, een beeld van het verleden waar te nemen dat authentieker was dan dat van de niet met het tweede oog begiftigde historici uit vroeger tijden (139). De scepticus blijft onbevredigd achter. Onderschrijft Tollebeek die redenering nu wel of niet? Denkt hij dat een niet aan eigen tijd gebonden observatie van het verleden mogelijk is? Overbrugt de waarneming van het oog van de geschiedenis niet juist de afstand tussen heden en verleden zonder dat de waarnemer zijn eigen tijd verlaat?

Tollebeek, zoveel is wel duidelijk, zoekt naar het andere in het verleden, niet naar het verleden van de actualiteit. Hij zoekt dus ook naar het andere in de geschiedschrijving van weleer, en wil ons die doen kennen in het 'anders' zijn daarvan. Het komt mij voor dat hij daardoor te veel schroomt een oordeel te vellen en het commentaar bij voorkeur overlaat aan tijdgenoten van de behandelde historici. Tollebeek lijkt zich los te willen maken van een geschiedenis van de geschiedwetenschap als ontwikkelingsproces. Zijn kijkjes in de keuken van de romantische geschiedschrijvers komen zo op zichzelf te staan, en dat is jammer. Toch blijven ze soms kostelijk leesvoer voor diegenen die zijn liefde voor historiografische studies delen. De cultuurhistorische benadering die Tollebeek preferereert, levert in elk geval verrassende vergelijkingen op tussen historici, dichters, schrijvers en schilders. Voor mij ligt daarin zijn grote kracht. In het verlangen midden in het verleden te willen staan kan ik Tollebeek nog wel volgen. Maar kennelijk ben ik te sceptisch om te geloven dat een *inward eye*, die *bliss of solitude* volgens Wordsworth, meer, beter, of zelfs iets anders, ziet dan het paar ogen dat de Lieve Heer ons schonk.

Jaap Vogel

Tackenberg, K., ed., *Der Raum Westfalen*, V, *Mensch und Landschaft*, II, *Westfalen in der Urgeschichte Nordwestdeutschlands. Fundkarten von der Altsteinzeit bis in die Zeit um Christi Geburt* (Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1996, v + 120 blz., ISBN 3 402 05556 2). H. Ditt, A. Hartlieb von Wallthor, *Der Raum Westfalen*, VI, *Fortschritte der Forschung und Schlussbilanz*, II (Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1996, 1 krt. + v + 396 blz., ISBN 3 402 05557 0).

Met de verschijning van deze beide delen van het overzichtswerk *Der Raum Westfalen* in 1996 is een einde gekomen aan deze in de jaren twintig gestarte serie over de geschiedenis van het gebied tussen Rijn en Wezer. De reeks omvat in totaal zes delen die dertien banden beslaan. Deel I, dat een band omvatte, is verschenen in 1931; in 1932 en 1934 verschenen ook nog

twee banden. De volgende band verscheen pas weer in 1955, de overige negen met soms grote tussenpozen in de veertig jaren daarna. Over lange adem gesproken.

De tweede band van deel V (*Mensch und Landschaft*) is eigenlijk een atlas met kaarten in zwart/wit van vindplaatsen van archeologische artefacten, ingedeeld naar periode. De kaarten beperken zich overigens niet tot Westfalen maar beslaan geheel Noordwest-Duitsland. De 46 kaarten zijn voorzien van een korte toelichting. Ik ben te weinig thuis in de archeologie om de waarde van deze kaarten te kunnen inschatten, maar het komt mij voor dat de schaal van de kaarten zo klein is (1 : 2.330.000), dat er niet veel meer dan een attentiewaarde van uitgaat.

Interessanter is band VI.2, het allerlaatste deel van de serie, waarin de balans wordt opgemaakt. De start van de serie in 1931 werd ingegeven door de toenmalige politieke actualiteit. Er werden pogingen gedaan om ten noorden van Westfalen een grote Nedersaksische politieke eenheid te smeden, waarin volgens sommige voorstellen ook Westfalen zou moeten opgaan. De geschiedenis van Westfalen zou de legitimatie moeten bieden voor zelfstandigheid van het gebied en dienen als wapen in de politieke strijd. Daarom is grote haast gemaakt om het eerste deel het licht te doen zien, waarin de piketpalen geslagen moesten worden en de samenhang in de Westfaler geschiedenis in grote lijnen moest worden aangetoond. Aan het werk lagen de volgende hoofdvragen ten grondslag: kan binnen Noordwest-Duitsland een gebied Westfalen onderkend worden dat door innerlijke verbondenheid samenhangt en zich tegelijkertijd door zijn bijzonderheid onderscheidt van zijn omgeving? Waaruit bestaan zijn gemeenschappelijkheden en bijzonderheden? Hoe is het gebied tot stand gekomen en wat zijn de grenzen? De samenstellers zijn niet van een vast begrensde ruimte uitgegaan: de ontwikkeling van die ruimte tot een eenheid was juist een van de hoofdvragen. Niet verwonderlijk was dat het eerste deel in Nedersaksische recensies negatief werd beoordeeld, het leidde zelfs tot wrijving tussen de provinciale besturen van Hannover en Westfalen.

De volgende vooroorlogse delen van het werk kwamen steeds moeizamer tot stand, mede als gevolg van de politieke omwentelingen van 1933. Weliswaar was de serie deels nationalistisch geïnspireerd, maar de redacteuren waren geen aanhangers van de NSDAP. Toch werd er wel aan het *Raumwerk* doorgewerkt, al kwam het niet tot publicatie. Het voortbestaan van Westfalen als administratieve eenheid na 1945 was doorslaggevend in het hervatten van het overzichtswerk, mede omdat het ook nu weer als wapen werd gezien in de strijd tegen bestuurlijke herindelingen. Pas in 1950 waren alle bestuurlijke en financiële obstakels zo ver opgeruimd dat er weer daadwerkelijk aan de slag gegaan kon worden. In 1955 verscheen vervolgens deel II. 1 over geschiedenis en cultuur (deel II.2 was al in 1934 verschenen). In de jaren 1958-1970 verschenen vijf delen, vooral cultuurhistorisch van aard: onder meer over bouw- en schilderkunst en over volkskunst. Tussen 1970 en 1987 was het stil op het publicatiefront. In het decennium daarna werd, zo krijgt men de indruk, nog een laatste inspanning gepleegd, om de onderneming eindelijk in 1996 te kunnen afsluiten. Aan een beoordeling van het werk in zijn totaliteit waagt de laatste eindredacteur Hartlieb von Wallthor zich niet. Hij constateert slechts dat het *Raumwerk* geen handboek is van een *Kulturraum* en ook geen omvattende *Landesgeschichte*. Daarvoor ontbreken te veel thema's. Het werk is aan de andere kant wel meer dan een rij losse onderzoeken. Er is van begin tot eind gestreefd naar interdisciplinaire samenhang binnen een gemeenschappelijke vraagstelling. In die zin is het meer dan zes decennia omspannende project uniek.

Het *Raumwerk Westfalen* is vooral het werk van de eindredacteuren Hermann Aubin (1885-1969), hoogleraar in Bonn, Giesen, Breslau, Göttingen en Hamburg, en Franz Petri (1903-1993), hoogleraar in Keulen, Bonn en Münster en directeur van het Provinzialinstitut für westfälische Landes- und Volkskunde (een belangrijke dragende instantie van het project). Beiden hebben de voltooiing van het werk niet mogen meemaken.

Gebruikers van het *Raumwerk* doen er goed aan het hoofdstuk in het laatste deel dat aan de geschiedenis van het project is gewijd bij de hand te houden. Het geeft een nuttige plaatsbepaling van alle voorgaande delen.

M. A. W. Gerding

T. A. S. M. Panhuysen, *Romeins Maastricht en zijn beelden. Corpus signorum imperii Romani. Corpus van de Romeinse beeldhouwkunst. Nederland, Germania inferior, Maastricht* (Dissertatie Nijmegen 1996, Maastricht: Bonnefantenmuseum, Assen: Van Gorcum, 1996, 3 krt. + 451 blz., f89,95, ISBN 90 232 3186 4).

De auteur heeft zijn liefde voor Maastricht van geen vreemde: hij is er geboren en getogen als zoon van de toenmalige stadsarchivaris en heeft er sinds 1979 als stadsarcheoloog menige opzienbarende ontdekking mogen doen. Het promotieonderzoek is begonnen als de bestudering van een vondst uit de jaren zestig: stukken Romeins beeldhouwwerk die uit de Maas waren opgevest en in het Bonnefantenmuseum ten dele in de openbare opstelling te bewonderen waren (en nu, in het nieuwe museum, een eigen zaal hebben gekregen). De promotor, J. E. Bogaers, emeritus hoogleraar klassieke archeologie met als bijzonder vakgebied de provinciaal Romeinse archeologie aan de Katholieke universiteit Nijmegen, heeft zelf tussen 1951 en 1966 in Maastricht voor de Rijkdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek veel kleine noodopgravingen in Maastricht begeleid en hierover als eerste veelal (te?) summier gepubliceerd. Hij overleed kort voor de promotieplechtigheid en kreeg het boek in definitieve vorm niet meer onder ogen.

De eerste honderd bladzijden zijn gewijd aan een topografisch overzicht van wat er aan antieke bouwresten of sporen van bebouwing in Maastricht is gevonden. De meeste opgravingen uit de laatste twintig jaar zijn door de auteur zelf in de hoedanigheid van stadsarcheoloog uitgevoerd. Onderzoek gaat terug tot omstreeks 1840. De resten variëren van resten van bewoning tot opslagplaatsen (*horrea*), een badhuis en een tempel voor Jupiter. Buiten de stadsmuren lagen begraafplaatsen.

In tegenstelling tot de omvangrijke hoeveelheid sporen heeft het Maastricht van de Romeinen geen historisch gezicht: zijn naam is niet overgeleverd en slechts de vermelding van een Maasbrug op het traject van Keulen (Colonia Claudia Ara Agrippinensis) via Tongeren (Atuatuca Tungrorum) naar Bavai (Bagacum) door Tacitus is te verbinden met onze zuidelijkste stad. In dat opzicht steekt zelfs Heerlen, Coriovallum geheten zoals van een mijlsteen bekend is, de hoofdstad van Limburg naar de kroon. Het is te hopen dat de vondst van een inscriptie een einde maakt aan deze welhaast prehistorische toestand.

Geen van de stenen monumenten is op zijn oorspronkelijke plaats gevonden. De ironie van de geschiedenis wil dat de conservering juist aan hergebruik van blokken (*spolia*) te danken is. Een uitzonderingspositie neemt een wijgeschenk voor de hoofdgod van het Romeinse pantheon Jupiter in, waarvan de basis onder het huidige hotel Derion, vlakbij de Onze-Lieve-Vrouwekerk, is opgegraven (117, afbeelding 40). Deze zogeheten Jupiterzuil stond in de hof van een heiligdom dat aan hem was gewijd; vondsten die onder en tegen de genoemde kerk zijn gedaan, kunnen met hetzelfde monument in verband worden gebracht.

De bespreking van de stukken is geordend naar de functie van het monument: graftekens en wijgeschenken voor goden. Deze behandeling is zinvol, omdat elke categorie haar specifieke problemen heeft. De stilistische beoordeling is voor beide categorieën grosso modo dezelfde. Ook per hoofdstuk is een vaste ordening aangehouden. Eerst wordt het soort monumenten in